

ВИРТУАЛ БОРЛИҚ ВА ЁШЛАР ТАРБИЯСИННИНГ АЙРИМ ПСИХОЛОГИК ТАЛАБЛАРИ

Виртуальная реальность и некоторые психологические требования воспитания молодёжи

Virtual reality and some psychological requirements of youth education

ТИШАБАЕВА Л.А.

ФарПИ “Ўзбекистон тарихи” кафедраси катта ўқитувчиси

МАДАМИНОВ А.А.

ФарПИ “Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ:

Мақолада бугунги кунда кундалик ҳаётимизда кенг ўрин эгаллаётган виртуал борлиқ ва унинг ёшлар тарбиясига таъсириниңг айрим муаммоли жиҳатлари таҳлил қилинган ҳамда уларнинг олдини олиш юзасидан таклиф ва муроҳазалар баён қилинган.

В статье проведен анализ возникающих некоторых проблем в результате воздействия особенностей виртуальной реальности на воспитание молодёжи. А также в ней излагаются подходы предотвращения этих проблем.

The article analyzes some problems that arise as a result of the impact of virtual reality features on the education of young people. It also outlines approaches to prevent these problems.

Таянч тушунча ва иборалар:

Ахборот, ахборот асри, глобаллашув жараёнлари, интернет тармоклари, виртуал борлиқ, виртуал макон, ёшлар тарбияси, оила, психология, оилавий мухит, психологик мухит.

Информация, информационный век, процессы глобализации, интернет, социальные сети, виртуальная реальность, виртуальное пространство, воспитание молодёжи, семья, психология, семейная и психологическая ситуация.

Information, information age, globalization processes, Internet, social networks, virtual reality, virtual space, youth education, family, psychology, family and psychological situation.

Бугунги давр ахборот асри деб бежизга айтилмайди. Чунки кейинги йилларда ахборот алмашинув воситаларининг энг мукаммал авлоди кундалик турмушимизга шу қадар шиддат билан кириб келдики, натижада бу воситалар бугун барчамизнинг эс-хушимизни оҳанграбодек эгаллаб олган, десак ҳеч бир муболаға бўлмайди. Бундан бир неча ўн йил олдин симсиз телефон, видео телефон, факс деган нарсалар худди эртакдек туюларди. Барча ташкилотларда қулоқни қоматга келтирадиган ёзув машинкалари бюроларида бажарилган ишлар кекса авлод вакилларининг шундоққина кўз ўнгидаги турнибди. Узоқ-яқиндаги

қариндош-уруғлар билан гаплашиш учун соатлаб навбат кутиб ўтирган телефон алоқа станциялари бугун бузилиб, уларнинг хизматидан воз кечилганига ҳам чорак аср тўлди. Бунинг ўрнига кириб келган Интернет тармоқлари орқали ахборот алмашинуви барчамизнинг турмуш тарзимизни тубдан ўзгартириб юборганилигига ҳаммамиз жонли гувоҳмиз. Айниқса, улардан фойдаланиш борасида бир-бирлари билан пойга ўйнаётган бугунги ёшларимиз ўз ҳаётининг бирон дақиқасини ҳам Интернетсиз тасаввур қила олмайди, десак уларга нисбатан тухмат гап бўлмаса керак. Шу маънода бугунги кун ёшларининг ҳозирда энг кўп фойдаланаётган эрмаги ҳам интернет тармоғи эканлиги айни ҳақиқатдир. Натижада реал макон қолиб, виртуал дунё янгиликларига ошнолик уларнинг оддий турмуш тарзига айланиб қолган.

Бироқ ҳар тўқисда бир айб, деганларидек, ҳар бир янгиликнинг қадрият сифатидаги ижобий ва салбий томонлари ҳам бор эканки, буни турмушнинг ўзи яққол тасдиқлаб турибди. Шу маънода турмушимизда рўй берәётган мазкур ўзгаришларда жуда катта ижобий жиҳатлар билан бирга айрим салбий иллатлар ҳам учрамоқдаки, бу ҳол кенг жамоатчиликни тобора жиддий ташвишга солмоқда. Шундай экан, ёшларимизнинг виртуал макондаги фаолият маданиятини шакллантириш борасида учраётган бундай муаммоларни бартараф қилиш учун қандай йўл тутмоқ мақсадга мувофиқ бўлади?

Назаримизда бундай ёндашувларнинг йўналишлари кўп хил бўлиб, мухими, уларнинг ҳар бирiga жиддий эътибор бериш лозим. Акс ҳолда бу борада кўзланган мақсадга эришиш осон бўлмайди. Бизнингча, аввало ушбу масалага психологик ёндашув зарур. Зеро, инсон онгини, онг остига хос муаммоларни, ёшлиқ, ўсмирилик ва ўспиринлик даврида учрайдиган ўзгаришларни психологик нуқтаи назардан таҳлил қилмасдан туриб, кўп нарсаларга ойдинлик киритиб бўлмайди. Бу борада замонавий психологиянинг 300 дан ортиқ тармоқлари мавжудлиги мутахассисларга яхши маълум. Шу ўринда уларнинг айримларига тўхталиб ўтсак.

Умумий психология – ушбу тармоқ психология фани ҳақида бизга умумий маълумот бериб ўтади. Турмуш психологияси ва илмий психология ҳақидаги дастлабки маълумотларни ҳам бизга умумий психология беради. Россиялик айрим психолог олимларнинг фикрига кўра, энг аввал турмуш психологияси шаклланган экан. Яъни инсоннинг руҳий ҳолатида учрайдиган сифат ва хусусиятлар унинг қандай оила фарзанди эканлигини англатади. Табиийки, халқимиз орасида кенг тарқалган “Қуш уясида кўрганини қиласди”, деган ўгитлар бекорга ўйлаб топилгани йўқ. Дарҳақиқат, янги дунёга келган чақалоқда шаклланадиган илк психологик фазилатлар унга аввало ота-она, оила аъзолари ва қариндош-уруғлардан “юқади”. Натижада боланинг онги, дунёқарashi ва маданиятининг шаклланишида оилавий мухит бирламчи психологик таъсир омили бўлиб хизмат қиласди. Бу таъсир эса асосан 2 хил

кўринишида бўлади, яни ижобий ва салбий. Шу ўринда яна бир нарсага алоҳида тўхталиб ўтиши жоиздир.

Маълумки, ижобий (илиқ) психологик муҳит боладаги руҳий ҳолатни тўғри шакллантиришга ўзининг сезиларли таъсирини кўрсатади.

Айтайлик, бир ёки икки яшар фарзанд олдида улар ҳали ҳеч нарсани тушунмайди, деган фикрга бориб, эр-хотин бир-бирини ҳақоратласа, уруш- жанжал қилиб, оиласвий муҳитни бузса бу, шубҳасиз, бола психологиясига салбий таъсир кўрсатади. Бундай ҳолатнинг сурункали давом этиши бола руҳиятини жароҳатлайди, унинг онгида турмушдаги бундай муаммолар чукур из қолдиради. Вояга етгани сари унда кўрқоқлик, одамлардан нафратланиш, жамоадан ўзини олиб қочиш, ёлғизликни суйиш каби хислатлар пайдо бўлади. Кўп ҳолларда эса уруш-жанжалларнинг табиийлиги, уларсиз турмушни тасаввур қила олмаслик, одамларнинг бир-бирларига нисбатан қўпол ва қўрс муносабатлари оддий ҳоллиги тўғрисидаги тушунча ва тасаввурлар шаклланиши ҳам мумкин. Буларнинг барчаси болада бемехрлик, бефарқлик, яхшилик билан ёмонликнинг қадрига етмаслик, кундалик ҳаётда ҳамма нарсанинг мумкинлиги тўғрисидаги муносабатларнинг шаклланишига олиб келади. Айни пайтда унинг нутқида катта салбий ўзгаришларни, яни сўзлашув маданиятининг пастлиги, тенгдошлари билан дўстлашишда қийналиш, ўзига ишончли бир инсонни топа олмаслик каби хусусиятлар юзага келади. Бундай салбий ҳолатларнинг олди олинмаса, тобора авж олиб, катта социал муаммоларни келтириб чиқариши турган гап. Хусусан, буларнинг барчаси болада ташқи таъсиrlарга берилувчан, бегона қадриятларга нисбатан мойиллик, уларнинг таъсирига осон тушиб қолиш каби муаммолар учун қулай замин юзага келтиради. “Оммавий маданият” маҳсулотлари таъсирига тушиб, уларга нисбатан “ӯчлик кайфияти”, Интернет орқали ҳамсухбат излаш, ижтимоий тармоқлардан бемақсад фойдаланиш, айрим диний ақидапарастлик ва экстремистик оқимлар ортидан эргашиш каби заарли ҳолларнинг таг-заминида аслида худди ана шундай психологик ҳолат ётади.

Шунинг учун оиласда фарзанд дунёга келгандан сўнг ота-она ва оила аязоларининг фарзанд тарбияси учун мъсулияти бекиёс эканлиги доимо диққат марказимизда турмоғи шарт. Бунда ёш боланинг мияси, онги ва онг ости тўғри шаклланиши учун ҳар бир ҳатти-ҳаракати қаттиқ назорат остида бўлиши, тўғри баҳолаб борилиши ўта муҳимдир. Унинг ҳар бир саволи имкон қадар жавобсиз қолдирилмаслиги атрофидаги кишилар орасида ўзининг ўрнини тўғри баҳолаш учун, ўзгаларга нисбатан ишонч руҳининг пайдо бўлиши, тенгдошлари билан тез тил топиша олиши ва дўстлашиши учун имконият яратади.

Инсондаги ўзига ишонч хисси аслида мана шу муносабатларда шаклланади. Бу борада психология фанининг “Ёш даврлар психологияси” тармоғи яққол гувоҳлик беради. Бу тармоқда ҳар бир даврда

шаклланадиган түйғуларга, кечинмаларга, ақлий ва жисмоний ривожланишларга алохида таъриф берилган.

Барчамизга маълум бўлганидек, шахснинг илк болалик даврида асосан ўйин фаолияти кузатилади. Ва унинг миясида пайдо бўлган “Бу нима?” саволига нисбатан қизиқувчанлик ўз-ўзидан ундаги ҳар қандай кўркув, чўчиш ҳиссидан устун келади. Унга ҳамма нарса қизиқ бўлгани учун ҳам бу ёшда у, ҳаттоқи, илондан ҳам қўрқмайди. Бола 5 ёшдан 7 ёшгача бўлган даври бу унинг энг кўп гапирадиган, энг кўп савол берадиган даври ҳисобланади. Агар шу даврда биз унга тўғри муносабатни шакллантира олсак, уни чекламасак, бўлди, бас дея бақирмасак ундаги киришувчанлик, дадиллик туйғуларини шаклланишига яқиндан ёрдам берган бўламиз. Демак, бу туйғуларнинг шаклланиши аста-секинлик билан ундаги мустақил фикрнинг шаклланишига олиб келади. 7 ёшдан 13 ёшгача бўлган даврда ўқиш ва меҳнат тарбиясини шакллантириш болада эстетик ва ахлоқий туйғуларни ривожлантиради. Агар бу даврда болани ёлғиз қолдирсан, ёки уни эшитмасак, болада ўз-ўзидан қаҳр, нафрат, ғазаб туйғулари шаклланиб боради. Ва бу бола, албатта, олиб берган ўйинчоқни бузади, синдиради ва китобни йиртиб ўйнайди. Бундай салбий ҳолатлар эса ўтиш даврини қийинлаштиради. Бола ҳаётида ўтиш даврида ота-онанинг бир-бирига бўлган муносабатидаги самимиyлиq, ўзаро хурмат, муlойимлиq, ижобийлиq, оила аъзолари ўртасидаги дўстона муносабатлар шу ёшга муносиб ўзига хос психологиянинг шаклланиши учун муҳим замин бўлиб хизмат қиласди. Чунки боладаги мустақил ижтимоий муҳитга бўлган муносабати, маданияти ҳудди шу даврда куртак кўрсата бошлади.

Энди ота-онадан ўз фарзандлари билан дўстлашиши ва уларнинг фикрларини тинглаши, тўғри бўлса бу фикрларга қўшилиши, нотўғри бўлса уни инкор қилиши ва буни исботлаб бериши, дастурхон атрофида чиройли баҳс-мунозаралар ташкил этилиши талаб қилинади. Бу жараёнда баҳс мавзуи ҳам тўғри танланиши жуда муҳим. Ёки бир сўз билан айтганда катталарнинг болалар учун ибрат бўлишига эътибор кучайтирилиши лозим. Чунки бу ёшда улар учун катталарга тақлид қилишга нисбатан мойиллик кучайган давр бўлади.

Бизга маълумки, таъқиқланган нарса нафақат болалар, балки биз катталар учун ҳам қизиқ. Бунга оддий беркитиб қўйилган шоколадни олиб ейиш болага ҳузур бағишлиши мисолини барчамиз биламиз. Чунки инсон зотига хос психологиянинг табиати шундай, яъни нимани яширсангиз ўшанга нисбатан қизиқиши янада ортади. Бу ҳол, айниқса, болаларда яққол кўзга ташланишини доимо ёдда тутмоқ зарур. Шундай экан, болани нимадан таъқиқлаётганимизни аниқ билишимиз ва муҳими хато қилмаслигимиз лозим. Чунки “Бу ёмон, буни қилма, бунга тегма”, деб айтилган гаплар боланинг онгини эмас, балки онг остини жунбушга келтиради ва натижада уни онгсиз ҳаракатга ундейди. Бу ҳаракат сўзсиз

катталарга ёқмайди ва биз уни жазолашга ўтамиз. Бу ҳолатда биз ва фарзандимиз ўртасида кўринмас девор ҳосил бўлади. Шундай тўсиқларнинг пайдо бўлиши натижасида бола тарбиясида бузилиш ёки оғиш рўй беришини сезмай қолишимиз мумкин. Гап шундаки, энди у бизни бемалол алдашга, биз таъқиқлаган ишларни яшириб бажаришга ўтиши мумкин. Шундай қилиб, у ўзининг идеалини яратади ва унга интилади, дейишимиз мумкин. Шунинг учун ҳам ўсмирлик ва ўспиринлик даврида маданият тушунчаси муҳим бўлиб, уни шакллантиришда катталарнинг тўғри йўлни танлаши сув ва ҳаводек зарур. Айниқса, ҳозирги кунда замонавий телефонлар, интернет тармоқларидан фойдаланиш маданиятини шакллантиришда буни эътиборга олиш ўта муҳимдир. Бунда таъқиқлашлар кам фойда беради. Ҳозирга келиб таъқиқлаш мумкин бўлмаган ҳолларнинг кўплиги эса, агар тўғри йўлни танлай олмасак, муаммоларнинг олдида ожиз қолишимизга олиб келади. Бундай вазиятда энг маъқул йўл болага ниманинг яхшилиги ёки кераклиги ёхуд керакмаслиги ва зааралилигини, унинг ёшига муносиб эмаслигини тушунтириш орқали эришмоқ мақсадга мувофиқдек туюлади.

Албатта, бу борада яна оиласа, ота-она ва унинг оила аъзоларига мурожаат қиласиз. Бизнинг миллий менталитетимизда жуда чиройли урф-одатлар ва тарбия методлари мавжуд бўлиб, улардан ўринли фойдаланиш бола тарбиясида катта аҳамият касб этади. Бунда, шубҳасиз, диний ва дунёвий тарбиянинг кўп бор синовлардан ўтган тажрибаларини кўллаш жуда самарали эканлиги доимо диққат марказимизда туриши лозим. Оила мустаҳкам ва соғлом психологик муҳит барқарор бўлса шу оила фарзанди ҳам ҳар томонлама етук ва маданиятли инсон сифатида вояга етиши кафолатланади.

Кўрилаётган муаммонинг яна бир муҳим жиҳати фарзандимизнинг дўстлари гуруҳидир. Ҳар бир ота-она фарзандининг дўсти ким, унинг оила аъзолари қандай кишилар эканлиги билан, албатта, қизиқиши лозим. Ахир, халқимизда “Дўстинг кимлигини айтсанг, сенинг кимлигингни айтаман”, деган ҳикматли сўзлар бекорга шаклланмаган.

Ҳар бир шахс кундалик ҳаётининг аксарият қисмини жамоатчилик орасида, турли гуруҳлар ичида ўтказади. Бу нарса уларнинг дунёқараши, нутқ маданияти, қизиқишилари, муомаласи, одамлар орасида ўзини тутиши кабиларга ўз таъсирини кўрсатади. Биз яхши биламизки, инсондаги тақлидчилик руҳиятимизда маълум маънода устивор мавқега эга. Масалан, кичкина қизча қўғирчоғига оналик қиласи ёки ўйинчоқларини ўйнаётган чоғида боғча опасига тақлид қилиб гапиргиси, унга жуда ўхшагиси келади ва ҳоказо. Шундай экан, боланинг ён-атрофидаги кимсаларнинг уларга таъсири ҳамиша ўрганилиб турилиши ва зарур бўлганда назорат қилиб борилиши тарбиянинг муҳим талабларидан биридир. Уйга кеч келган бола назорат қилинмаса, бу ҳол унинг учун оддий ҳолга айланиб қолади. Кимлар билан бирга

бўлаётганлиги эътибордан четда қолса унинг тарбияси бузук тенгқурлари ёки, ҳаттоки, ёт ва заарли кучлар таъсирига тушиб қолиш хавфини оширади. Айни пайтда боладаги кийинищ, юриш-туриш, фикрлаш, ўзгаларга нисбатан муносабатда кутилмаган одатлар пайдо бўлишига олиб келади. ИШИД, ваҳҳобийлик, хизбут-тахрир сингари диний экстремистик оқимларга қўшилиб қолган ва пушаймон бўлаётган ёшларимиз вакилларининг гувоҳликлари бунга яққол далилдир. Ёки интернет орқали танишиб олис юртлардаги мутлақо нотаниш кимсаларга турмушга чиқиб кетаётган қизларимизнинг аянчли тақдирга рўбарў келиб қолаётганлиги ҳам оддийгина енгилтаклиknинг оқибати бўлаётганлиги бошқаларга катта сабоқ бўлиши шарт.

Юқорида баён қилинган фикрлар боланинг кун тартибини оқилона ташкил қилиш кераклигини кўрсатади. Бунда, албатта, биринчи навбатда боланинг бўш вақтини мазмунли ташкил этилишига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Айниқса, унинг онгидаги бўшлиқ масаласи катталарни жиддий ўйлантириши шарт. Чунки боланинг табиатига хос бўлган ўта қизиқувчанлик ҳали яхши билан ёмонни, рост билан ёлғонни, ҳақиқат билан бўхтонни фарқлаш савияси етарли даражада шаклланмаган бу даврда турли нотўғри йўлларга кириб кетиш хавфидан кафолатлай олмайди. Бола эса доимо имконияти билан ҳисоблашмасдан орзу-ният қилишга кўпроқ мойил бўлиши психологияда кўп марта тасдиқдан ўтган. Бунинг устига ҳамиша ана шундай вазиятдан устакорлик билан фойдаланиш ва ўз мафқураси ва тоялари таъсири доирасига бундай ёшларни тушириб олиш ниятида юрганлар эса доимо топилади. Интернет орқали виртуал олам таъсири кундан кунга ортиб бораётган бугунги кунда эса мазкур хавфнинг кўлами янада катта эканлиги барчамизга кундек равshan бўлиши лозим. Болаларимизни беҳуда орзу ва хаёллардан кўра ўз имкониятлари доирасидаги ота-она, эл-юрт учун фойдали амаллар ва фаолият турлари билан шуғулланишга ўргатиш айни муддао. Машхур психолог Вилгельм Вунт “Орзулар имкониятлардан ошиб кетмасин”¹ деб бежизга айтмаган. Шунинг учун ҳар ўсмир хаёлларини тартибга солиш ва уни ижодийлаштириш ўринлидир. Бунда эса ҳаётий тажрибалардан мисоллар келтириб тарбия беришга ҳаракат қилиш керак, уни рағбатлантириш, вақти-вақти билан ўринли мақташ, баъзида эса унинг фикрларига ҳайрат билан қарашни ҳам билишимиз ва буни амалга оширишимиз керак. Лекин ҳар бир ҳатти-ҳаракатда муайян меъёр талаб қилинишини унутмаслик лозим.

Бугунги кунда виртуал макон барчамизнинг ҳаётимиздан мустаҳкам ўрин эгаллаб бўлди. Ундаги хилма-хиллик, ранг-баранглик, ахборотларнинг чексизлиги, шаклларнинг ниҳоятда жозибадорлиги кўп ҳолларда мазмун-моҳият талабларидан чекиниш томон етаклаб, чеклаш,

¹ Вилгельм Вунт. Этика: Принципы нравственности. Области нравственной жизни. – Изд. Г.Москва. 2011

тийилиш кабиларни ёт тушунчаларга айлантириб қўймоқда, десак муболага бўлмайди. Бунинг устига барчамиз эркин фаолият юритиш хуқуқи ва имконига эгамиз. Барчами ушбу маконда бемалол ҳаракатланишимиз, хоҳлаган нарсани кўришимиз, ўқишимиз, ўйнашимиз мумкин. Шундай қиляпмиз ҳам. Бироқ унутмаслик лозимки, виртуал макондаги имкониятларни мутлақлаштириш, хоҳлаган нарсанинг мумкинлиги дея қабул қилиш мутлақо мумкин эмас. Айниқса, ўсмири ва ўспириналарга нисбатан буни алоҳида уқтириш ўринлидир. Шундай экан, улар учун зарур иммунитетни шакллантириш бугунги давр таълим ва тарбияси, қолаверса, маданиятининг ҳам муҳим талабларидан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. **2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.** - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. **Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи.** - 2017 йил 19 сентябрь.
3. Тулепов А. Интернетдаги таҳдидлардан химоя: Ёрдамчи ўқув қўлланма. Масъул муҳаррир А.Ҳасанов – Тошкент “Мовороуннахр”, 2016.